

ПРОЕКТУВАННЯ ХВОСТОСХОВИЩ ГІРНИЧО-ЗБАГАЧУВАЛЬНИХ КОМБІНАТІВ УКРАЇНИ У ВІДПОВІДНОСТІ ДО ВИМОГ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ

При розробці корисних копалин, збагаченні та гідрометалургійному перероблянні руд і концентратів невід'ємною частиною рудопереробного виробництва промислових підприємств є хвостові господарства, які створюються для вирішення питань транспортування і організованого складування мінеральних відходів від збагачення руди. Основною спорудою хвостового господарства є хвостосховище – природно або штучно створена ємність для складування хвостів, які переміщують з місць їх утворення переважно гідравлічним способом [1]. Ємність хвостосховища по контуру обмежується огорожувальними дамбами комбінованого типу, які складаються із первинних дамб обвалування, що виконуються із суглинистого ґрунту, дамб нарощування, огорожувальних і роздільних дамб із кам'яного накидання (часто використовується розкрив рудних кар'єрів або бідні руди), що утворюють систему карт, які замиваються хвостами. При цьому висота окремих дамб досягає до 100 м і може збільшуватися в процесі подальшого нарощування. Крім того, хвостосховища відносяться до об'єктів з підвищеною екологічною небезпекою [2]. Таким чином, хвостосховища в залежності як від висоти дамб згідно з [3], [4], так і від можливої небезпеки та економічних збитків згідно з [5] мають клас наслідків (відповідальності) СС3 і відносяться до IV або V категорії складності [5], [6].

Проектування таких відповідальних споруд в Україні здійснюється згідно з вимогами діючих норм [3], [4], [6–9] і стандартів [10], [11], а їх надійність і безпечність експлуатації залежить від прийнятих технічних рішень. Міжнародно визнаними рекомендаціями при проектуванні аналогічних об'єктів є вимоги стандартів ICOLD [12–18] і ANCOLD [19], які є еталонами кращих світових практик при проектуванні промислових гідротехнічних споруд.

Метою даної статті є:

- порівняльний аналіз норм і стандартів України з вимогами міжнародних стандартів;
- аналіз технічних рішень, прийнятих ДІ «УкрНДІводоканалпроект» у проекті «ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг». Реконструкція хвостосховища «Об'єднане. IV карта» до відм. 166.0 м», на відповідність вимогам міжнародних стандартів.

О.І. Оглобля

директор
ДІ «УкрНДІводоканалпроект»,
заслужений діяч науки і техніки
України, д.т.н., професор

Т.В. Дзюдзя

головний інженер проекту
ДІ «УкрНДІводоканалпроект»

Порівняльний аналіз вимог стандартів України [3–11] з міжнародними стандартами ICOLD і ANCOLD [12–19] при проектуванні промислових гідротехнічних споруд.

Класифікація гідротехнічних споруд. Розглянувши основні принципи класифікації споруд відповідно до вимог стандартів України та міжнародних стандартів ICOLD і ANCOLD, можна дійти висновку, що підходи до класифікації аналогічні, а саме враховується:

- матеріальна шкода;
- вплив на навколишнє середовище;
- небезпека, що виникає при пошкодженні споруди (кількість постраждалих).

Також можна відзначити і деякі відмінності щодо вимог. Для стандартів України це класифікація наслідків залежно від висоти огорожувальних дамб, а для міжнародних стандартів – класифікація наслідків залежно від рівня повені.

Оцінювання сейсмічної небезпеки. Порівняльний аналіз вимог України (ДБН В.1.1-12 [8]) і міжнародних (ICOLD B72 [14]) нормативів з оцінки сейсмічної небезпеки при проектуванні гідротехнічних споруд дозволяє констатувати наступне: для сейсмологічних умов України вибір періоду повторюваності в 5000 років для оцінки консервативного рівня сейсмічної небезпеки (максимальний розрахунковий землетрус (МРЗ) за ДБН В.1.1-12 [8]), з одного боку, задовольняє національну нормативну базу, а з іншого – кількісні оцінки сейсмічності будуть практично однаковими і для періоду повторюванос-

ті 10000 років (аналог МРЗ – SEE по ICOLD-B72 [14]). Це пов'язано з тим, що в сейсмотектонічних умовах України має місце ефект насичення сейсмічної інтенсивності, коли, починаючи з деякого періоду повторюваності, сейсмічна інтенсивність практично не збільшується при збільшенні періоду повторюваності. Поняття МРЗ із періодом струсу 1 раз на 10000 років втрачає сенс, оскільки крива залежності сейсмічної інтенсивності від періоду повторюваності на цьому періоді вже входить до області насичення і практично не відрізняється для періоду повторюваності в 5000 років.

Оцінювання потенціалу зосередженої фільтрації. Порівняльний аналіз вимог України (ДБН В.2.4-5 [3]) і міжнародних ICOLD B97 [17] нормативів стосовно явища зосередженої фільтрації при проектуванні гідротехнічних споруд свідчить про те, що основні підходи до визначення зосередженої фільтрації дуже близькі. Основоположним принципом є стійкість ґрунту, з якого відсипається тіло дамби, до явища суфозії.

Оцінювання ризиків, що виникають при прориві огорожувальної дамби. Порівняльний аналіз вимог України (ДБН В.2.4-5 [3]) і міжнародних ICOLD B97 [17] нормативів із визначення і оцінювання ризиків, що виникають при прориві огорожувальної дамби, дозволяє констатувати наступне: основні підходи до оцінювання ризиків дуже близькі. Основоположним принципом є гіпотетичне припущення можливості прориву дамби і визначення зон затоплення.

Розрахунки фільтрації, міцності та стійкості. Чинні будівельні норми України в галузі проектування напірних гідротехнічних споруд та їх основ досить детально регламентують якісний і кількісний склад розрахунків, необхідних для розроблення надійних і технічних рішень. Зіставляючи українські норми та рекомендації ICOLD (ANCOLD), можна відзначити багато спільного в підходах і методах у частині рекомендованих розрахунків. Наприклад, у чинному СНиП 2.06.05 п. 5.10* [20] зазначено:

«Расчеты устойчивости откосов ... следует выполнять для круглоцилиндрических поверхностей сдвига. При наличии в основании или теле сооружения ослабленных зон ... с более низкими прочностными свойствами... следует выполнять расчеты для произвольных поверхностей сдвига. При расчетах следует использовать методы, удовлетворяющие условиям равновесия призмы обрушения в предельном состоянии ...».

В ANCOLD [19] рекомендується:

«6.1.2 ... The analysis of stability of tailings dam embankments is usually carried out using limit equilibrium procedures.

6.1.7 ... In the majority of applications, non-circular failure surfaces may need to be considered».

Щодо фільтраційних розрахунків [20] зазначено:

«5.4*. Фильтрационными расчетами ... надлежит определять следующие параметры фильтрационного потока:

а) положение поверхности фильтрационного потока (депрессионной поверхности) в теле плотины и берегах;

б) фильтрационный расход воды через тело плотины, основание и берега».

В [19] рекомендується:

«Seepage assessment is necessary as part of detailed design to:

- *define pore pressures/phreatic surfaces for use in stability analysis;*
- *allow design of drainage and collection systems».*

Найбільш значною відмінністю в українських та міжнародних нормах є величина мінімально допустимого коефіцієнта стійкості укосу. В [20] дано:

$$k_s = \frac{R}{F} \geq \frac{\gamma_n \gamma_{fc}}{\gamma_c},$$

де F – розрахункове значення узагальненого силового впливу; R – узагальнене розрахункове значення сил граничного опору зсуву по поверхні, що розглядається.

Числові значення коефіцієнтів γ_n , γ_c та γ_{fc} наведені в таблицях 1–3.

Таблиця 1

Клас споруд	I	II	III	IV
Значення γ_n	1,25	1,20	1,15	1,10

Таблиця 2

Поєднання навантажень	Основне	Особливе	Будівельного періоду
Значення γ_{fc}	1,00	0,90	0,95

Таблиця 3

Методи розрахунку	Такі, що задовольняють умовам рівноваги	Спрощені
Значення γ_c	1,00	0,95

Таким чином, мінімальний коефіцієнт стійкості для споруд I-го класу при основному сполученні навантажень та методі розрахунку, що задовольняє всі умови рівноваги, дорівнює 1,25.

За рекомендацією [19] мінімальний коефіцієнт запасу становить 1,5 (табл. 4).

Необхідно відзначити, що така значна розбіжність за мінімальними коефіцієнтами запасу у вітчизняних та зарубіжних нормах (1,25 і 1,50) була відома, принаймні, з кінця 80-х років. Для забезпечення фактичної стійкості дамб споруд, запроєктованих інститутом, відповідно до міжнародних рекомендацій та дотримуючись вимоги [20]: п. 5.10* ... значення коефіцієнта стійкості при відповідному сполученні навантажень не повинні перевищувати (мінімальний коефіцієнт запасу) ... більш ніж на 10 %, в інституті застосовувалася наступна практика:

- відповідно до рекомендацій [21] у розрахунках стійкості використовувався метод ВНИИГ – Терцаги;
- так як цей метод не відноситься до точних (дотримується рівність тільки моментів сил) застосовувався коефіцієнт 0,95 згідно з вищевказаною таблицею 3. Тоді мінімальний коефіцієнт запасу буде таким, що дорівнює $1,25/0,95 = 1,32$.

Відомо, що метод Терцаги (Ordinary) дає занижений коефіцієнт стійкості по відношенню до точних методів (Morgenstern-Price, Spencer). Було проведено порівняння численних результатів за вищевказаними методами. Середнє відношення коефіцієнтів запасу Morgenstern-Price/Ordinary склало 1,080.

Враховуючи той факт, що розрахункові значення параметрів ґрунтів у вітчизняних нормах призначаються з урахуванням коефіцієнтів надійності по ґрунту [22], а в міжнародній практиці проектування в якості розрахункових приймаються, як правило, середні значення величин, тобто нормативні за вітчизняним визначенням, було також проведено аналогічне порівняння. Отримано середній коефіцієнт 1,075.

Таким чином, якщо в результаті розрахунків за зазначеною методикою було отримано коефіцієнт запасу 1,32, фактично за міжнародними рекомендаціями він відповідає $1,32 \times 1,080 \times 1,075 = 1,53$. Отже, ще на ранніх стадіях проектування огорожувальних дамб гідротехнічних споруд інститутом враховуються вимоги стійкості, які відповідають міжнародній практиці.

Оцінювання водного балансу. Порівняльний аналіз вимог України [23], [24] і міжнародних [13], [19] нормативів з оцінювання водного балансу при проектуванні гідротехнічних споруд дозволяє констатувати наступне: основні підходи до складання водного балансу досить близькі.

Table 8 Recommended factors of safety

Loading Condition (Note 1)	Recommended Minimum for Tailings Dams	Shear strength to be used for evaluation
Long-term drained	1.5	Effective Strength
Short-term undrained (potential loss of containment)	1.5	Consolidated Undrained Strength
Short-term undrained (no potential loss of containment)	1.3	Consolidated Undrained Strength
Post-seismic	1.0 -1.2 (Note 2)	Post Seismic Shear Strength (Note 3)

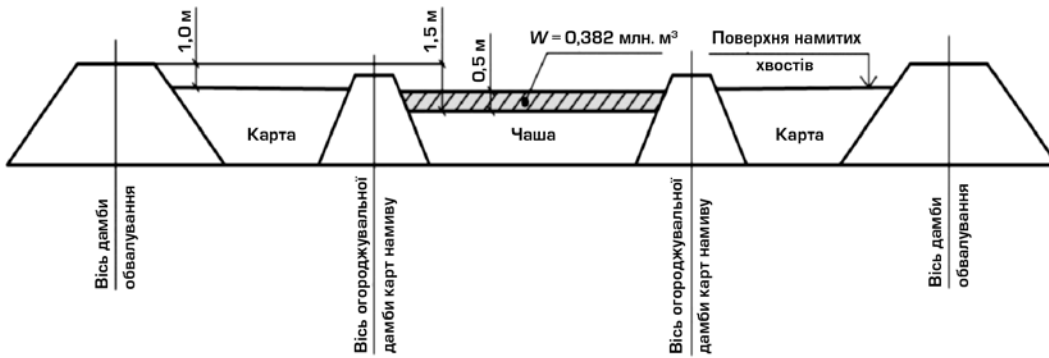
Як у відповідності зі стандартами України, так і відповідно до міжнародних стандартів при складанні балансу необхідно враховувати додатковий приплив води в період повені. Однак у вітчизняних стандартах складання балансу проводиться з урахуванням розрахунку річного обсягу води [24], а в міжнародних стандартах баланс необхідно розраховувати з урахуванням вимоги [13]: для гідротехнічних споруд, які класифікуються як «екстремальні», розрахунковий паводок слід визначати згідно з розрахунковою максимальною повинню (РМП).

Висота надводного борту. Порівняльний аналіз вимог України та міжнародних вимог щодо дотримання висоти надводного борту показав, що вони дещо відрізняються.

Згідно з вітчизняними стандартами перевищення гребеня огорожувальних споруд над можливим рівнем води в чаші потрібно приймати за розрахунком, але не менше 1,5 м [3]. У разі прогнозованого настання паводків, не пізніше ніж за місяць до початку повені або зливових паводків, підприємство повинно організувати паводкову комісію на чолі з особою, відповідальною за експлуатацію гідротехнічних споруд і розробити заходи щодо безпечного пропуску паводка, які повинні бути виконані не пізніше ніж за 15 днів до передбачуваного початку паводка [23], і розглянути необхідність зниження рівня води в чаші завчасно.

Згідно з міжнародними стандартами величина надводного борту приймається на 1 м вище максимального рівня повені [13]. У разі настання паводків як за вітчизняними, так і за міжнародними стандартами повинна зберігатися мінімальна довжина пляжу. У відповідності до стандартів України мінімальна довжина пляжу складає 50 м, для міжнародних – визначається розрахунком.

Аналіз технічних рішень, прийнятих у проекті «ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг». Реконструкція хвостосховища «Об'єднане. IV карта» до відм. 166.0 м», на відповідність вимогам міжнародних стандартів.

Принципова схема хвостосховища

Загальна характеристика хвостосховища.

Хвостосховище «Об'єднане. IV карта» розташоване на промайданчику гірничо-збагачувального комбінату «ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» в Інгулецькому районі м. Кривий Ріг. Проектом передбачено створення ємності для складування хвостів шляхом реконструкції існуючого хвостосховища нарощуванням огорожувальних дамб від відм. 156.0 м до відм. 166.0 м. Загальні дані:

- площа хвостосховища – 245 га;
- існуюча відмітка гребеня дамби – 156.0 м;
- максимальна висота існуючих огорожувальних дамб – 88 м;
- довжина огорожувальної дамби – 5040 м.

Огорожувальна дамба з відм. 166.0 м будується із хвостів, які закріплюються по верхньому укосу скельним розкритом. По низовому укосу передбачено перехідний шар, який складається з дрібного скельного розкритву. Ширина дамби по гребеню становить 8,2 м.

При розрахунку сейсмічної стійкості величина максимального розрахункового землетрусу складає 8 балів, а проектного – 6 балів за шкалою MSK – 64 [8].

Виконання додаткових робіт і досліджень.

Для оцінювання відповідності прийнятих у проєкті технічних рішень вимогам міжнародних стандартів додатково було виконано:

- лабораторні дослідження динамічних характеристик намивних ґрунтів;
- геофізичні дослідження для визначення можливості розрідження хвостів;
- розрахунки стійкості системи споруда–основа при нарощуванні хвостосховища до відм. 166.0 м за прямим динамічним методом із використанням акселерограм із урахуванням максимальних сейсмічних навантажень 8 балів;
- оцінку потенціалу руйнування огорожувальних дамб внаслідок зосередженої фільтрації;
- перевірки водогосподарські розрахунки.

Результати оцінки технічних рішень.

1. Відповідно до вимог міжнародних стандартів хвостосховище «IV карта» класифіковано як «екстремальне», що відповідає типу пошкоджень – велике, а «проєкт повені» – розрахунковому максимальному.

2. Гіпотетичні ризики, що виникають при проривах огорожувальної дамби, не призводять до зміни технічних рішень, прийнятих у проєкті.

3. Матеріал, що використовується для будівництва огорожувальних дамб, є практично стійким до суфозійного винесення.

4. Зосереджена фільтрація в тілі дамби неможлива через відсутність сполучених ділянок дамб, виконаних насипними і намивними методами.

5. Величина надводного борту буде на 1 м вище максимального рівня повені з урахуванням вільного об'єму (див. рисунок), що використовується для необхідної акумуляції води в період повені.

6. Для сейсмічних умов України вибір періоду повторюваності в 5000 років для оцінки консервативного рівня сейсмічної небезпеки, з одного боку, задовольняє національну нормативну базу, а з іншого – кількісні оцінки сейсмічності будуть практично однаковими і для періоду повторюваності 10000 років (вимоги міжнародних стандартів).

7. Визначення можливості розрідження хвостів в чаші хвостосховища геофізичними і лабораторними методами показало, що ґрунти динамічно стійкі.

8. Виконані фільтраційні розрахунки підтвердили правильність запроектованих дренажів та фільтраційних привантажень.

9. Результати розрахунків напружено-деформованого стану поперечних перерізів дамб при статичних навантаженнях показали відсутність зон з неадекватними переміщеннями і напруженнями (табл. 5).

Таблиця 5

Осідання гребеня дамби

Розрахунковий створ на пікеті	4 + 54	11 + 55	13 + 60	15 + 72	24 + 80	42 + 10	56 + 60	58 + 00
Осідання, м	0,35	0,35	0,35	0,35	0,35	0,30	0,70	0,30

Таблиця 6

Результати розрахунків стійкості

Розрахунковий переріз на пікеті	Коефіцієнт запасу стійкості					
	Розрахункові значення характеристик (норми України)			Нормативні (середні) значення характеристик (рекомендації ICOLD)		
	основне поєднання навантажень (пляж 50 м), $K_s \geq 1,25$	аварійне поєднання навантажень (сейсміка), $K_s \geq 1,0625$	аварійне поєднання навантажень (без пляжу), $K_s \geq 1,125$	пляж 50 м, $K_s \geq 1,5$	сейсміка, $K_s = 1,0 \div 1,2$	без пляжу
1	2	3	4	5	6	7
4 + 54	1,529	1,317	1,486	1,652	1,423	1,600
11 + 55	1,562	1,516	1,522	1,685	1,561	1,642
13 + 50	1,460	1,082	1,431	1,575	1,186	1,539
15 + 72	1,599	1,121	1,571	1,723	1,210	1,691
24 + 80	1,591	1,293	1,566	1,679	1,369	1,648
42 + 10	1,762	1,221	1,720	1,894	1,298	1,856
56 + 60	1,507	1,153	-	1,618	1,287	-
58 + 00	1,584	1,091	1,530	1,699	1,216	1,636

10. Для всіх розрахункових перерізів і сполучень навантажень коефіцієнти запасу стійкості відповідають вимогам стандартів України та міжнародних стандартів (табл. 6).

Висновок.

У результаті виконаної оцінки встановлено,

що рішення, прийняті в проекті «ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг. Реконструкція хвостосховища «Об'єднане. IV карта» до відм. 166.0 м», відповідають вимогам міжнародних стандартів ICOLD і ANCOLD, які є еталонами кращих світових практик.

- [1] О.І. Оглобля, С.Л. Раздайбіда. Особливості розрахунку огорожувальних дамб хвостосховищ // Промислове будівництво та інженерні споруди. – 2012. – № 4. – С. 29–36.
- [2] Постанова Кабінету Міністрів України від 28.08.2013 № 808 «Про затвердження переліку видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку».
- [3] ДБН В.2.4-5:2012 Хвостосховища і шламонакопичувачі. Частина I. Проектування. Частина II. Будівництво.
- [4] ДБН В.2.4-3:2010 Гідротехнічні споруди. Основні положення.
- [5] ДСТУ-Н Б В.1.2-16:2013 Визначення класу наслідків (відповідальності) та категорії складності об'єктів будівництва.
- [6] ДБН В.1.2-14-2009 Загальні принципи забезпечення надійності та конструктивної безпеки будівель, споруд, будівельних конструкцій та основ.
- [7] ДБН А.2.2-3:2014. Склад та зміст проектної документації на будівництво.
- [8] ДБН В.1.1-12:2014. Будівництво у сейсмічних районах України.
- [9] ДБН А.3.2-2:2009 Охорона праці і промислова безпека у будівництві. Основні положення.
- [10] Правила безпеки при експлуатації хвостових і шламових господарств горнорудних і нерудних підприємств.
- [11] ДСТУ-Н Б В.1.1-27:2010 Захист від небезпечних геологічних процесів, шкідливих експлуатаційних впливів, від пожежі. Будівельна кліматологія.
- [12] ICOLD B121 – Tailings dams risk of dangerous occurrences.
- [13] ICOLD B139 – Improving tailings dam safety. Critical aspects of management, design, operation and closure.
- [14] ICOLD B72 – Selecting seismic parameters for large dams.
- [15] ICOLD B72 – Selecting seismic parameters for large dams, 2010 revision.
- [16] ICOLD B74 – Tailings dam safety.
- [17] ICOLD B97 – Tailings dams design of drainage.
- [18] ICOLD B111 – Dam-break flood analysis.
- [19] ANCOLD – Guidelines on tailings dams.
- [20] СНиП 2.06.05-84 Плотины из грунтовых материалов.
- [21] П-783-88 Рекомендации по проектированию плотин из грунтовых материалов. – Харьков: Гидропроект, 1988.
- [22] СНиП 2.02.02-85 Основания ГТС.
- [23] ИГАОП 0.00-1.53-87 Правила безопасности при эксплуатации хвостовых и шламовых хозяйств горнорудных и нерудных предприятий. – М.: Недра, 1989.
- [24] Рекомендации по проектированию и строительству шламонакопителей и хвостохранилищ металлургической промышленности. – М.: Стройиздат, 1986.

Надійшла 19.08.2015 р.